

2/2002
1/2003 &

Археологічний літопис Лівобережної України

Археологічний літопис Лівобережної України

Центр охорони та
досліджень пам'яток
археології управління
культури Полтавської
обласної адміністрації

Інститут археології
Національної
Академії наук
України

Науковий журнал

Заснований у 1997 р.

Виходить раз на півріччя

Редакційна колегія:

Олександр СУПРУНЕНКО,
головний редактор, кандидат історичних наук,
заслужений працівник культури України (Полтава)

Петро БОНДАРЕВСЬКИЙ,
заслужений працівник культури України (Полтава)

Вадим ВАДИМОВ,
член-кореспондент Української Академії Архитектури,
доктор архітектури (Полтава)

Іван ГЛИЗЬ,
начальник управління культури Полтавської
обласної адміністрації (Полтава)

Гліб ІВАКІН,
доктор історичних наук (Київ)

Володимир КОВАЛЕНКО,
кандидат історичних наук,
заслужений працівник освіти України (Чернігів)

Ірина КОВАЛЬОВА,
доктор історичних наук, професор (Дніпропетровськ)

Володимир МИХЕЄВ,
доктор історичних наук, професор (Харків)

Олександр МОЦЯ,
член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор (Київ)

Олексій НЕСТУЛЯ,
доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України (Полтава)

Олександр СИМОНЕНКО,
доктор історичних наук (Київ)

Ростислав ТЕРПИЛОВСЬКИЙ,
доктор історичних наук (Київ)

Петро ТОЛОЧКО,
академік НАН України,
доктор історичних наук, професор (Київ)

Петро ШЕМЕТ,
кандидат педагогічних наук (Полтава)

Борис ШРАМКО,
доктор історичних наук, професор (Харків)

Редакція:

Ірина КУЛАТОВА,
відповідальний секретар

Олександр ТІТКОВ,
технічний редактор, комп'ютерна верстка

Костянтин МИРОНЕНКО,
Олександр УДОВИЧЕНКО,
комп'ютерний набір

Адреса редакції:
Україна, 36011, м. Полтава-11, вул. Комсомольська, 37,
Центр охорони та досліджень пам'яток археології
управління культури Полтавської обласної адміністрації
Тел., факс: (053-22) 226-12
e-mail: cpram@ua.fm

Editorial office:

Centre of Protection & Research
of Archaeological Sites Culture Board
of the Poltava Province's State Administration
37, Komsoomolska Str.,
Poltava, 36 011, Ukraine
tel., fax: +380 (053-22) 226-12
e-mail: cpram@ua.fm

© АРХЕОЛОГІЧНИЙ ЛІТОПИС
ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ,
числа 2 (12) * 2002 — 1 (13) * 2003

© ARCHAEOLOGICAL CHRONICLE OF THE
DNIPEP'S LEFT-BANK UKRAINE
SCIENTIFIC MAGAZINE

№№ 2 (12) * 2002 — 1 (13) * 2003

Видас: ВП "Археологія" ЦОДПА

№№ 2 * 2002 — 1 * 2003

ЗМІСТ

ПАМ'ЯТІ М.Я.РУДИНСЬКОГО (1887 - 1958)

Глизь І.П., Супруненко О.Б. (Полтава). Михайло Рудинський — археолог, пам'яткоохоронець, музейник і педагог.....	7
Ротач П.П. (Полтава). "Мене цікавить не лише археологія...": Краєзнавчі захоплення М.Я.Рудинського.....	12
Нестуля О.О., Нестуля С.І. (Полтава). М.Рудинський у пам'яткоохоронному русі Полтавщини 1917 — початку 20-х років XX ст.	15
Бочарова С.І. (Полтава). Роль М.Я.Рудинського у формуванні і становленні Полтавського художнього музею.....	19
Берест Ю.М. (Охтирка). Фонд М.Я.Рудинського в Охтирському краєзнавчому музеї.....	21

З АРХІВНОЇ СПАДЩИНИ

Рудинський М.Я. (Полтава). Результати екскурсії в Кременчуцький та Кобеляцький повіти 20.IX - 29.X.1922 р. / Публ. і ком. <i>Моця В.О., Нестулі О.О.</i>	23
Рудинський М.Я. (Полтава). Центр і периферії в справі музейній / Публ. і ком. <i>Моця В.О., Нестулі О.О.</i>	27

ХРОНІКА

Максименко Г.М., Супруненко О.Б. (Полтава). Другі регіональні наукові читання "Пам'яті М.Рудинського" (м.Полтава, 5-6 грудня 2002 р.).....	29
Курчакова О.М. (Полтава). Полтавський художній музей (галерея мистецтв): Історія і сьогодення, проблеми і перспективи.....	31
Удовиченко О.І. (Полтава). Невідомий фотознімок Вадима Щербаківського.....	32

АРХЕОЛОГІЯ: Статті і публікації

Гавриленко І.М. (Полтава). Етнокультурний розвиток Лісостепового Лівобережжя Дніпра у палеоліті.....	35
Супруненко О.Б., Гавриленко І.М., Кулатова І.М., Лямкін В.В., Мироненко К.М. (Полтава, Комсомольськ). Мезолітична стоянка "Комсомольська" поблизу с.Піддужжя на Кременчуцьчині.....	43
Сергеева М.С. (Київ). До вивчення лінійно-геометричних зображень Кам'яної Могили.....	46
Рахно К.Ю. (Полтава). До інтерпретації петрогліфів "Гроту Бика" Кам'яної Могили (у контексті ідей М.Я.Рудинського).....	51
Рижов С.М. (Київ). Глиняні моделі саней кукутень-трипільської спільності.....	56
Ковальова І.Ф. (Дніпропетровськ). Стратифіковані енеолітичні кургани в криворізькій течії Інгульця.....	58
Лугова Л.М. (Полтава). Кургани епохи бронзи поблизу селища Білики у Поворсклі.....	64
Супруненко О.Б. (Полтава). Про перший курганий некрополь культури багатовапеликової кераміки в Україні.....	70
Гавриш П.Я. (Полтава). Колонізація праслов'янами середнього межиріччя Псла і Ворскли у ранньому залізному віці.....	76
Удовиченко О.І. (Полтава). Нова стела скіфського часу з багатою іконографією.....	81
Шрамко Б.А. (Харків). Добування заліза у Гелоні.....	84
Задніков С.А. (Харків). Античні амфори поч. VI ст. до н.е. з розкопок зольника №28 Західного укріплення Більського городища.....	91
Щербань А.Л. (Диканька), Мельникова І.С. (Полтава). Кружала з розкопок Михайла Рудинського біля Таранового Яру.....	96
Шрамко І.Б. (Харків). Дослідження округи Люботинського городища.....	102
Гейко А.В. (Полтава). До питання виділення так званих "селищних кушів" на пам'ятках скіфського часу Нижнього Поворскля.....	109
Кулатова І.М. (Полтава). Про деякі старожитності пізньоскіфської доби у межиріччі Ворскли і Сули.....	114
Рейда Р.М. (Полтава). До вивчення пам'яток черняхівської культури Нижнього Поворскля.....	118
Кракало І.В. (Кременчук). Черняхівське поховання з мечем поблизу с.Максими́вка під Кременчуком.....	126
Бейдін Г.В., Григор'янц М.М. (Харків). Нові знахідки кола виїмчастих емалів у басейні Сіверського Дінця.....	128

Згідно з постановою Президії Вищої Атестаційної Комісії України від 9 червня 1999 р. № 1-05/7 затверджено "Перелік № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук", в якій у розділ "Журнали" за позицією № 1 включено "Археологічний літопис Лівобережної України" (м.Полтава) — спеціальність історія, археологія.

Свистун Г.Є. (Харків), Чендєв Ю.Г. (Белгород). Східна ділянка оборони Мохначанського городища та його природне оточення у давнину.....	130
Приймак В.В. (Суми). Формування елементів територіальної структури Дніпровського Лівобережжя X-XIII ст.	136
Мироненко К.М., Супруненко О.Б. (Полтава). Давньоруський комплекс з посаду літописної Лтави (за розкопками 1997 р.)	143
Берест Ю.М. (Охтирка), Осадчий Є.М. (Суми). Археологічні пам'ятки околиць міст Охтирка і Суми	157

АРХЕОЛОГІЯ І ПРИРОДНИЧІ ДИСЦИПЛІНИ

Пашкевич Г.О., Горбаненко С.А. (Київ). Відбитки зернівок культурних рослин на кераміці Опішнянського городища.....	161
--	-----

АРХЕОЛОГІЯ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

Сапегін С.В. (с.Ковалівка). Майдани узбережжя р.Коломак і творча спадщина М.Я.Рудинського.....	164
Артем'єв А.В. (Полтава), Колода В.В. (Харків). Некрополь с.Мохнач та фізичний стан населення Слобожанщини у XVII-XIX ст.	168

ДО 600-РІЧЧЯ БИТВИ НА ВОРСКЛІ 1399 р.

Посухов В.І. (Полтава). Битва 1399 р.: підказує народна пам'ять.....	178
Виноградська Л.І. (Київ). Новгород-Сіверський у XIII-XV ст. (за історико-археологічними даними)	180

НУМІЗМАТИКА

Шалабудов В.М. (Дніпропетровськ). Особливості грошового обігу XVII-XVIII ст. у Нижньому Присамар'ї	183
Ковальова І.Ф. (Дніпропетровськ). Свідчення міжнародної торгівлі козацької доби з Присамар'я.....	187
Бейдін Г.В., Григор'янц М.М. (Харків). Знахідки боспорських монет на пам'ятках черняхівської культури Харківської області.....	190

РОЗВІДКИ

Троцька В.І. (Опішне). Археологічні дослідження в околицях Опішного	194
---	-----

КРАЄЗНАВСТВО

Гавриш Р.Л. (Полтава). М.Я.Рудинський — голова педагогічного бюро Полтавського губернського земства	196
Год Б.В., Лобурець В.Є. (Полтава). Сторінки історії історичного факультету Полтавського педагогічного університету	199

АНТРОПОЛОГІЯ

Рудич Т.О. (Київ). Населення черняхівської культури Лівобережної України за матеріалами антропології.....	205
Горбенко С.О. (Львів). Краніометричне дослідження та графічна реконструкція за черепом жінки з поховання скіфського часу Більського курганного некрополю "Б".	214

З ДОСВІДУ ОРГАНІЗАЦІЇ ОХОРОННИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Вовкодав С.М., Юрченко О.В. (Переяслав-Хмельницький). Застосування Microsoft Excel в розрахунках вартості охоронних досліджень	219
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ

Гавриленко І.М. (Полтава). Супруненко О.Б. Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М.Скаржинської) — К.-Полтава: Археологія, 2000 [2001].	222
Шабан В.А. (Георгіївськ). Нотатки на полях монографії Нефьодкіна А.К. "Бойові колісники і колісничі давніх греків". — СПб., Петербурзьке Східнознавство, 2001.	224
Граб В.І. (Полтава). Археологічна поезія	227

ПОВІДОМЛЕННЯ, ІНФОРМАЦІЯ.....	50, 55, 63, 83, 90, 95, 101, 106, 142, 167, 182, 193
НОВІ ВИДАННЯ	182, 193
RESUME	229

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	233
------------------------	-----

НАШІ АВТОРИ.....	234
------------------	-----

Кулатова І.М. (Полтава). Поховання із дзеркалом в околицях Більська.....	2 с. обкл.
--	------------

З ОФІЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

З Указу Президента України

Про присудження Державних премій України в галузі науки і техніки 2002 року

На підставі подання Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки ПОСТАНОВЛЯЮ:

1) Присудити Державні премії України в галузі науки і техніки 2002 року:

- за цикл праць "Давня історія України" та "Етнічна історія давньої України":

ТОЛОЧКУ Петру Петровичу — академікові Національної Академії наук України, директору Інституту археології НАН України

КРИЖИЦЬКОМУ Сергію Дмитровичу — члену-кореспондентові Національної Академії наук України, заступникові директора Інституту археології НАН України

КОЗАКУ Денису Миколайовичу — докторові історичних наук, заступникові директора Інституту археології НАН України

МОЦІ Олександру Петровичу — докторові історичних наук, завідувачу відділу Інституту археології НАН України

МУРЗИНУ В'ячеславу Юрійовичу — докторові історичних наук, завідувачу відділу Інституту археології НАН України

ІВАКІНУ Глібу Юрійовичу — докторові історичних наук, провідному науковому співробітнику Інституту археології НАН України

РУСЯЄВІЙ Анні Станіславівні — докторові історичних наук, провідному науковому співробітнику Інституту археології НАН України

ОТРОЩЕНКУ Віталію Васильовичу — кандидатові історичних наук, завідувачу відділу Інституту археології НАН України

КРУЦЮ Володимирі Опанасовичу — кандидатові історичних наук, старшому науковому співробітнику Інституту археології НАН України

СТАНКУ Володимирі Никифоровичу — докторові історичних наук, деканові історичного факультету Одеського Національного університету ім. І.І.Мечникова

м. Київ
16 грудня 2002 року
№ 1171/2002

Президент України
Л.Кучма

БИТВА 1399 р.: ПІДКАЗУЄ НАРОДНА ПАМ'ЯТЬ

Битва литовсько-руського війська князя Вітовта з татарами на Ворсклі в 1399 р. — одна з найважливіших подій того періоду не лише в Україні, а й у Європі. Вона мала міжнародний характер. До війська Вітовта входили рицарі-хрестоносці, польські шляхтичі, латвійські, молдавські й татарські загони, але основну силу в ньому становили литовські й руські (українські) полки. Представники багатьох народів і племен причорноморських і поволзьких степів перебували у війську Золотої Орди, яким керували хан Темір-Кутлук і темник Едигей.

Литовсько-руське військо зазнало поразки. Це мало трагічний наслідок для нашого краю. Думається, ще більш згубний, ніж Батієва навала. Поселення й фортеці, які вже відродилися, знову були зруйновані.

Основні давньоруські літописи відображають хід битви, але жоден не вказує точного місця, де ж саме вона відбувалася. Тільки пишуть "в поле чи степи на реце Ворсколе".

На початку XX ст. досить ґрунтовно досліджував цю подію історик В.Г.Ляскоронський. У своїй праці "Русские походы в степи в удельно-вечевое время и поход кн. Витовта на татар в 1399 году" він, проаналізувавши напрямки набігів кочовиків, встановив, що більшість їх пролягала так званим "Татарським" або "Злодійським" шляхом — через пониззя Ворскли, Псла, Сули, Супою. Виходячи з цього, вчений стверджував, що військо Вітовта рушило з Києва традиційною дорогою, дійшло до гирла Ворскли, перекрило найбільш зручну переправу Переволочну і припинило подальше просування татар. Отже, саме там, неподалік від Переволочної, і сталася битва.

Однак ця точка зору викликає ряд заперечень. Чому всі літописи називають лише Ворсклу і не дають більше ніяких уточнень? А тому, що на місці битви не було інших широко відомих тоді орієнтирів, — міст, поселень і т.п. В гирлі ж річки такі орієнтири були, і хоча б один літопис мусив їх назвати. Це Дніпро і добре знайома переправа Переволочна. Відстань до неї (сюди часто ходили походами руські князі) була дуже добре відома. З Києва туди берегом Дніпра не більше 300 верст. Чому ж тоді літопис наводить приблизну й досить умовну цифру 500 верст? Во-

чевидь, тому, що битва відбувалася не біля Переволочної, а десь далі, у незнайомій місцевості.

Як свідчить Патріарший або Ніконівський літопис², татари не були готові до битви, тому Вітовт не мав потреби перехоплювати їх на "Злодійському" шляху в гирлі Ворскли. Отже, литовсько-руське військо йшло інакше. Як? Тим же шляхом, яким рухався під час своїх походів за Хорол та Голтав Володимир Мономах. А далі — під Полтавою (Лтавою) та вище неї — дорогами, якими користувалися чернігівські та новгород-сіверські князі, перехоплюючи половців, котрі поверталися з набігів. Саме так і вчинив у 1173 та 1183 рр. князь Ігор Святославович — герой "Слова о Полку Ігоревім".

На наш погляд, місце битви точно підказує народна пам'ять. Кілометрів за 60 від Полтави, там, де впадає у Ворсклу річка Мерла, на широкій рівнині між селами Лихачівка, Деревки, Дем'янівка Котелевського та селищем Опішнею Зіньківського районів, стоїть гіщаний курган, званий "Вітова могила". Якесь дивне й незвичайне для наших місць найменування. А чи не скорочена це для зручності вимови назва "Вітовтова могила"? А на кургані чи поряд із ним був командний пункт князя під час битви з татарами?

Автор провів дослідження даної місцевості³. Крім цього топоніма, на зв'язок із бойовищем, яке, безперечно, відіграло особливу роль у житті тутешнього населення і повинне було міцно врізатися в його пам'ять, вказують й інші назви. Так, рівнина навпроти Вітової могили, на беризі Мерли, поблизу с.Дем'янівка називається "Січ". Селяни пояснюють це тим, що тут колись була велика січа. Вороги побили дуже багато нашого люду і повкидали в річку. Через те вона й зветься Мерлою.

Саме коло Січі на початку нинішнього століття жителі Малої Рублівки, сподіваючись добути скарб, витягли з Мерли дві гармати, третю так і полишивши на дні. За розповідями старожилів М.Д.Горянського, І.С.Плескача, М.А.Кузьменка, одна з них була метрів за 4 довжиною, з товстими стінками ствола, трохи рожевувата на колір. Вона довго зберігалася в Малій Рублівці. На релігійні свята місцеві чоловіки з неї стріляли, вляштовую-

чи своєрідний салют. Інша гармата, менша, метрів півтора завдовжки, була у сусідньому селі Рублівці. З неї теж салютували. В кінці 20-х років радянська влада забрала ці гармати разом із церковними дзвонами і відправила на переплавку.

Мимоволі напрошується припущення: чи не з гармат, привезених сюди Вітовтом в "кованих телегах на чепах железных"⁴ і втоплених під час битви, "салютували" тутешні селяни?

Неподалік Січі та Вітової могили на приворсклянській височині, за Опішнею, тягнеться низка пагорбів. Їх у народі називають "Геві могили" і переказують, що поховані там полегли під час битви козаків із татарами.

Історик Л.В.Падалка пов'язував місце битви з тутешнім хутором Войнівка і розташованими поряд із ним Войнівськими могилами⁵.

Про те, що згадані топоніми не випадкова співзвучність, а збережена народом пам'ять про важливу подію в своїй історії, свідчать і знахідки в цій місцевості тогочасної зброї. Дві тисячі наконечників стріл з допомогою місцевих хлопчаків зібрав на днах поблизу с.Лихачівка археолог І.А.Зарецький. Більшість їх відносять до різних періодів скіфської доби, але є чимало слов'янських. У музеї с.Деревки зберігався пробитий залізний нагрудник, може бути, що місцевим селянам випало знайти якісь давні кинджал і шаблю. В Опішні до моїх рук потрапив знайдений поблизу короткий, з інкрустованим руків'ям, меч східного типу. На думку працівників Полтавського краєзнавчого музею, він теж, можливо, належить часу XIV-XV ст.

Історик В.Н.Жук відстоює свою точку зору, що битва проходила у двох місцях⁶. Спочатку біля Полтави, в ур.Побиванка, поблизу якого отаборився зі своїми прибічниками хан Тохтамиш. Про це нібито свідчить назва села Тахтаулове (себто "Дерев'яний аул"). Там було розгромлене військо Тахтамиша. А основні сили Вітовта зустрілися із татарами поблизу Опішні. Поряд, у Більську начебто була споруджена "величезна фортеця, щоб у ній могло сховатися за високими земляними валами не менше 50 тисяч кавалерії, великі обози". Про поразку литовсько-руського війська "нагадує назва села Лихачівка (Котелевського району) та Вітова могила, у якій навіки залишилося багато хоробрих воїнів великого князя литовського і його союзників".

Ці припущення теж викликають ряд серйозних заперечень. Назва села Тахтаулове зовсім не пов'язана із татарами Тохтамиша, а виникла значно пізніше від прізвища російського поміщика татарського походження Тахтаулова. В іншому разі село звалось б "Тах-

таули" або "Тахтаул". Найменування "Побиванка" — село, урочище й річечка, яка там протікала, — з'явилося після Полтавської битви російського війська зі шведським 1709 р. Саме таким терміном у народі позначали місце бойовищ. Приміром, ур.Побиванка є поблизу селища Шишаки, і місцеві жителі пов'язують цю назву з великою сутичкою козаків із татарами. Наймення села Лихачівка у Котелевському районі теж не має ніякого відношення до подій XIV ст., а походить від прізвища землевласника Лихачова.

Ніякі "воїни великого князя литовського і його союзників" не поховані у Вітовій (а не "Вітовтовій", як у В.Н.Жук) могилі. Як показали проведені в кінці минулого століття археологом І.А.Зарецьким розкопки, то було поховання якогось племенного вождя, котрий жив у кінці VI - на початку V ст. до н.е.⁷

Літописи, які досить детально відображають хід битви, наприклад, Патріарший⁸, жодним словом не обмовлюються про те, що вона проходила у двох різних, віддалених одна від одної, місцях. Хоча в ті часи й існували фортеці в Опішні, Більську, Глинську, але вони не були такими могутніми, як описує їх В.Н.Жук. Інакше воїни Вітовта після сильного татарського удару могли б там заховатися і витримати довгу облогу. Однак нічого подібного літописи не повідомляють. Припущення В.Н.Жук *бездоказове*.

Значний згубний вплив на розвиток українських земель в кінці XIV - на початку XV ст. мала битва литовсько-руського війська з татарами на Ворсклі. Більшість тогочасних літописів хоча й висвітлює ту подію, але не вказує точно, де ж вона відбувалася. Народна пам'ять у топонімічних назвах допомагає хоча б позначити вирішення цієї історичної загадки і підказує на ймовірну адресу битви: на Січі, неподалік від Вітової могили.

Література

1. Ляскоронський В.Г. Русские походы в степи в удельно-всечное время и поход кн. Витовта на татар в 1399 году. — СПб., 1907.

2. ПСРЛ — Т.2. — С.172-174.

3. Посухов В. Таємниця Вітової могили // Знання та праця. — Київ, 1983. — № 6. — С.20-21; Posuchovas Valentinas. Kur buvo vorsklos Kautynes? // Moksas ir Gyvenimas. — Vilnius, 1983. — № 1. — С.38.

4. ПСРЛ — Т.2. — С.172-174.

5. Падалка Л.В. Прошлое Полтавской территории и ее заселение. — Полтава, 1914.

6. Жук В. Где же произошла битва Витовта? // Дорогами тысячелетий. — Москва: Молодая гвардия, 1989; Наш рідний край. — Полтава: вид. Будинку політичних знань Полтавського обкому Компартії України, 1990. — С.10.

7. Зарецкий И.А. Заметка о древностях Харьковской губ. Богодуховского у слободы Лихачевки // Харьковский сборник. — Харьков, 1888. — Вып.2, кн.10. — С.229.

8. ПСРЛ — Т.2. — С.172-174.

